

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ, СПРИЧИНЕНІ ПОРУШЕННЯМ ПРИНЦИПУ КООПЕРАЦІЇ

Прус Л.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена проблемі комунікативної взаємодії учасників політичного дискурсу. Розглядаються максими успішного спілкування Г.П. Грайса. Здійснено комплексний аналіз комунікативних девіацій, спричинених порушенням принципу кооперації.

Ключові слова: комунікативна взаємодія, принцип кооперації, комунікативна девіація, комунікант, політичний дискурс.

Статья посвящена проблеме коммуникативного взаимодействия участников политического дискурса. Рассматриваются максимы успешного общения Г.П. Грайса. Осуществлен комплексный анализ коммуникативных девиаций, вызванных нарушением принципа кооперации.

Ключевые слова: коммуникативное взаимодействие, принцип кооперации, коммуникативная девиация, коммуникант, политический дискурс.

This article addresses the issue of communicative interaction of the political discourse participants. The maxims of successful communication by Paul Grice are considered. The paper suggests an integrative analysis of the communicative deviations caused by violating the cooperation principle.

Key words: communicative interaction, cooperation principle, communicative deviation, communicant, political discourse.

Однією з основних умов успішного спілкування є комунікативна взаємодія адресанта й адресата, спрямована на інформаційний обмін і вплив на свідомість чи поведінку слухача на підставі висловлення, паравербальних засобів, інтенційно-стратегічних програм та інтерпретанти співрозмовників. Комунікативний акт — це перш за все інтеракція, під час якої комуніканти намагаються досягти певної мети, задля чого вони повинні дотримуватися відповідних правил, з-поміж яких особливо важливим для політичного дискурсу є реалізація принципу кооперації, оскільки саме в цій сфері найчастіше бракує лаконічності, щирості, дотримання статусно-рольових стандартів, тобто порушуються максими кількості, якості, релевантності, способу вираження, окреслені Г.П. Грайсом [2], що і є головною причиною виникнення комунікативних збоїв, невдач та провалів. Отже, **актуальність дослідження** визначається необхідністю комплексного дослідження комунікативних девіацій, спричинених порушенням принципу кооперації.

У сучасній українській та зарубіжній лінгвістиці окремі питання, пов'язані з комунікативною взаємодією політиків, умовами спілкування, комунікативними стратегіями і тактиками в політичному дискурсі, досліджували такі мовознавці, як Ф.С. Бацевич, О.С. Іссерс, Г.Г. Почепцов, Л.Л. Славова, Т.Є. Янко, О.В. Яшенкова та ін.

Проте досі немає ґрунтовного аналізу комунікативних порушень у спілкуванні політиків.

Під час комунікативної інтеракції політики досить часто порушують максими Г.П. Грайса, внаслідок чого виникають комунікативні девіації, спричинені порушенням принципу кооперації, що часто призводить до непорозумінь між комунікантами. Тому **метою нашого дослідження** є виявлення й аналіз комунікативних девіацій, спричинених порушенням принципу кооперації.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: проаналізувати максими Г.П. Грайса з погляду специфіки їх реалізації у мовленні політиків; дослідити комунікативні девіації, спричинені порушенням принципу кооперації у політичному дискурсі.

Комунікація є насамперед міжособистісною інтеракцією і будується за діалогічним принципом, який передбачає почергове виконання комунікантами функцій мовця та слухача. Ідеальна модель комунікативної інтеракції у політичному дискурсі передбачає існування діалогу між представниками влади, а також між державою та громадянами, коли стосунки учасників цієї взаємодії виходять на рівень суб'єкт-суб'єктних (комунікатор і реципієнт є рівноправними та відкритими; передбачається невороже та неекспансивне ставлення одного політичного суб'єкта до іншого тощо) [3, 197]. Система принципів, правил і конвенцій утворює комунікативний кодекс, що

ґрунтується на принципі кооперації та регулює мовленнєву поведінку комунікантів. Принцип кооперації — це єдність максим (правил), які визначають внесок учасників комунікативного процесу в мовленнєву ситуацію, що їх об'єднує [1, 128]. Дотримання цих максим визначає ступінь кооперативності дискурсу, його нормативність [4, 99].

Умови успішної комунікації сформульовані у постулатах Г.П. Грайса, які, проте, нерідко ігноруються в реальному спілкуванні. Науковець зазначав, що всі судження про принципи комунікативної взаємодії зводяться до принципу кооперації, який передбачає наявність таких комунікативних категорій, як кількість, якість, релевантність та спосіб.

Максима повноти інформації (кількості) пов'язана з кількістю наданої інформації, і суть її полягає у тому, що висловлення повинно містити не менше інформації, ніж потрібно для виконання поточних цілей діалогу, але і не більше. **Максима якості** визначає, що висловлення має бути істинним, і передбачає конкретні постулати: «Не говори того, що ти вважаєш хибним»; «Не говори того, для чого у тебе немає достатніх підстав». З **максимою релевантності (відношення)** пов'язаний постулат «Не відхиляйся від теми». Остання **максима — спосіб (манери)** передбачає виконання таких постулатів: «Уникай незрозумілих висловів»; «Уникай неоднозначності»; «Будь лаконічним»; «Будь організованим». Дотримання цих постулатів забезпечить кооперативне спілкування [2, 217–237].

Відомо, що існування комунікативних максим стає помітним за умови їх порушення мовцем [5, 179]. Саме через ігнорування політиками постулатів виникають комунікативні девіації, які призводять до непорозуміння між комунікантами. Яскравим прикладом **комунікативних девіацій, спричинених порушенням максими релевантності та максими якості**, є спілкування ведучого програми «Свобода слова» Андрія Куликова з народним депутатом України від Опозиційного блоку Вадимом Рабіновичем та головою політичної партії ВО «Свобода» Олегом Тягнибоком 6 жовтня 2014 р. в ефірі каналу ICTV. В. Рабінович, негативно налаштований щодо О. Тягнибока, ніби дослівно цитує висловлення І. Фаріон: «Діти, я посилаю вас на смерть. И мы должны стать остриём третьей мировой войны», — хоча у її промові до добровольців 30 вересня 2014 р. не звучало фрази «Діти, я посилаю вас на смерть». Отже, ця інформація є частково неправдивою. Ведучий робить спробу уточнити у О. Тягнибока, чи правильно було процитоване В. Рабіновичем висловлення Фаріон, але комунікант не хоче або не може відповісти на запитання адресанта, тому застосовує тактику ухилення від відповіді — ухиляється від надання

запитуваної інформації та намагається спрямувати розмову в інше русло, змінити тему, задля чого використовує конфліктні комунікативні ходи — пониження статусу, висловлення зневаги до комуніканта та його блоку. В. Рабінович відповідає йому аналогічним ходом — як наслідок, виникає комунікативний конфлікт, у кінці якого пан Олег, так і не відповівши на запитання, використовує ще один конфліктний комунікативний хід — завдання адресатові комунікативної шкоди (погрожує подати позов до суду):

Рабінович: Я вчера смотрел: стояла Фарион, за ней стоял Тягнибок, стояли вооруженные люди. Она им сказала цель украинскую, она говорит: «Діти, я посилаю вас на смерть. И мы должны стать острием третьей мировой войны». Мы что, с ума все походили? Откройте сейчас, когда закончится наша передача, вот эту трехдневную назад передачу. Разве это национальная цель: стать острием?.. Почему не станем острием процветания, какой-то великой, нормальной цели? Почему мы должны бесконечно бросать детей в бой для того, чтобы стать острием мировой войны? Поэтому еще раз я хочу сказать Вам: у нас нет никакой проблемы. Великий народ, сильное государство, великолепно расположенное, с огромным потенциалом... Нам надо просто один раз перекроить правила игры. Нам надо создать сегодня новую Конституцию и не давать ее менять каждому следующему парламенту и президенту.

Куликов: Пане Тягнибок, це правильно цитування було?

Рабінович: Он здесь сидит, он может ответить.

Куликов: От я його і запитую.

Тягнибок: Знаєте, маячня Рабіновича ми у цій студії чуємо вже не перший раз. Але чи хочеться мені навіть апелювати до тієї людини, яка тут розказує такі небиліці, а сам знаходиться разом у блоці із тими усіма негідниками, які 16-го січня голосували підняттям рук, тими, які причетні до війни, на руках яких кров героїв «майдану», тих, які розпалили війну на сході?.. І вони зараз ще чомусь нас вчать.

<...>

Рабінович: На руках «Свободы» кровь, вы правильно говорите. На их руках кровь. Они развязали эту войну. Они были у власти, когда это сделали. Они отдали Крым и врут нам стоят. Они отдали нашу территорию. Это псевдопатриоты. Знаете, как они жрут Украину? Я уже рассказывал. Берут курицу и говорят: «Я ее люблю». Если бы ты любил, ты бы ее гладил, а не жрал. Они у власти: у них генеральный прокурор, у них министр сельского хозяйства. Опять обокрали страну — и еще что-то рассказывают тут стоят.

<...>

Рабінович: Ви не odpowiedziли на вопрос, було это или не было. Было или не было? Призывали вы стать нас острием войны?

Тягнибок: Незважаючи на корумповану судову систему, я сподіваюся, що ICTV нам допоможе взяти уривок з висловлювань цієї особи. І ми будемо оскаржувати її в суді. Правильно, товариство?

Куликов: Тобто ви заперечуєте, що такі слова були сказані Іриною Фаріон? [6].

Обраний комунікантами спосіб спілкування є результатом впливу таких конструктивних ознак політичного дискурсу, як змагальність, наявність сторін, що протистоять, та присутність адресата-спостерігача, внаслідок чого політики принижують статус опонента, репрезентують негативні сторони членів його партії. При цьому комунікативні девіації, спричинені порушенням максими релевантності та максими якості, стали причиною виникнення комунікативного конфлікту, адже комуніканти не дійшли згоди.

Комунікативні девіації, спричинені порушенням максими кількості, виникають у разі недостатньої інформативності висловлення або ж, навпаки, через надмірну кількість інформації в діалозі, що перешкоджає адекватному сприйняттю повідомлення. У комунікативних актах політики досить часто порушують постулат інформативності. Зокрема, перепитування типу *What? Who? Хто? Що ви маєте на увазі?* є результатом того, що мовець не був достатньо інформативним у своєму повідомленні. Так, наприклад, у діалозі народного депутата Тетяни Чорновола і представника компанії стратегічного консалтингу «Гардарика» Костя Матвієнка у програмі «Свобода слова» 2 березня 2015 р. на телеканалі ICTV через недостатньо інформативно сформульовані запитання К. Матвієнка у Т. Чорновола виникла потреба уточнити інформацію, що зумовило неодноразові перепитування:

Матвієнко: <...> Наскільки... от ви зараз задали про аграрне лобі, — який рівень корупції в виконавчій владі? Як ви бачите ситуацію з корупцією, довірою і недовірою громадян саме у виконавчій владі? Тому що за Януковича, ми пам'ятаємо, була системна корупція — послідовно потоки спрямовувалися в кишеню сім'ї. А отут ми маємо зараз ситуацію з двома типами корупції — системною, що ми сьогодні спостерігали, зокрема, на голосуванні енергетичних законів; і несистемну, хаотичну корупцію, яка має місце буквально повсюдно, починаючи від ДАІ — так і не було зроблено, все-таки, цієї ситуації з припиненням хабарів, ось буквально сьогодні зіштовхувася з цією ситуацією, — так і з іншими чиновниками. От ваша оцінка рівня корупції в чинному уряді?

Чорновола: Вибачте, мені треба розшифрувати: системна корупція при прийнятті енергетичних законів — що це?

Матвієнко: Сьогодні, ви знаєте, приймався... ну, сьогодні, от на цьому драматичному засіданні Верховної Ради, ви знаєте, доповідався закон, який стосувався саме енергетики.

Чорновола: Рентної плати, ви маєте на увазі?

Матвієнко: Зокрема і неї, так. Але в даному разі я не кажу про корупцію в законодавстві, тобто я не кажу — при внесенні законів, я кажу — при виконанні бюджету, при тендерних закупівлях, тобто в більш широкому розумінні цього слова.

Чорновола: Ну, я, по-перше, не згодна щодо вашої характеристики щодо цих змін до законів, що стосуються підвищення рентної плати <...> Що ви говорили про корупції — ви знаєте, я абсолютно переконана: системної корупції не існує [7].

Недостатня інформативність висловлень спонукає комуніканта до запитання «Системна корупція при прийнятті енергетичних законів — що це?», уточнення «Рентної плати, ви маєте на увазі?», що порушує принцип кооперації, зокрема постулат кількості, та призводить до незгоди між учасниками діалогу: «Що ви говорили про корупції — ви знаєте, я абсолютно переконана: системної корупції не існує».

Також комунікативні девіації виникають через інформаційну переваженість висловів. Наприклад, у програмі «Свобода слова» 8 червня 2007 р. на телеканалі ICTV ведучий Савік Шустер поставив запитання начальника Управління державної охорони Валерію Гелетей:

Савік Шустер: Так вот, господин Гелетей, вы были в этой студии, вы рассказывали версии покушений на в том числе Юлию Тимошенко, после чего вы дали интервью газете «Дело», и сказали: «Выступление в “Свободе слова” было большой ошибкой». А почему вы вернулись?

Гелетей досить довго пояснював слухачам, чому він повернувся, а після його відповіді один із учасників програми сказав:

Костянтин Затулін: Я единственный, кто, наверное, ничего не понял. Но я просто не понял, почему так долго отвечали на такой короткий вопрос. Может быть, кто-то знает?

А ведучий навіть пожартував з цього приводу:

Савік Шустер: Пожалуйста. Только не начинайте все сначала [8].

Занадто велика кількість інформації у висловленні робить його незрозумілим для реципієнтів і спонукає до уточнень та зауважень, появи негативних емоцій у комунікантів, таких як гнів, роздратованість, що порушує принцип кооперації, зокрема постулат кількості.

Постулат способу вираження, тобто вимога говорити ясно і однозначно, також порушує

ється у мовленні політиків. Недбале ставлення мовця до вибору структури речення, належних лексичних одиниць є причиною виникнення **комунікативних девіацій, спричинених порушенням максими способу**, і, як наслідок, створює труднощі слухачеві при сприйнятті та розумінні інформації, потребує від нього додаткових зусиль для встановлення змісту повідомлення. Ці девіації простежуємо у виступі колишнього прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко в ефірі програми «Свобода слова» 8 вересня 2008 р.:

Куликов: *Пане Карасьов, я вважаю, що ваша позиція цілком зрозуміла. Я сам хочу почути відповідь пані Тимошенко на це. І думаю, що я не сам у цій залі, хто хоче почути пані Тимошенко.*

Карасьов: *Чому парламент не має своєї позиції?*

Куликов: *Дякую. Пані Тимошенко.*

Тимошенко: *Шановні друзі, перш за все, щоб у нас не було анонімного спілкування, я хочу представити пана Вадима Карасьова, який є правою рукою, політологом Віктора Балого, який працює в Секретаріаті Президента і який має велику кількість висловлювань відносно будь-яких складових. Я хочу вам сказати декілька серйозних речей у відповідь на ваше питання.*

Карасьов: *Надо по суті отвечать, Юлия Владимировна.*

Тимошенко: *По суті я хочу.*

Карасьов: *От по суті відповідайте. До чого тут це?*

Куликов: *Це, напевне, непогано, що у нас представлено також погляди Секретаріату Президента.*

Карасьов: *Ви по суті відповідайте. Чого ви сразу на личности переходите?*

Тимошенко: *Так ви ж не даєте.*

Карасьов: *Ви переходите на особистості. Це ваш політичний стиль [9].*

У зазначеному фрагменті політики не можуть порозумітися через комунікативні девіації, спричинені порушенням максими способу, оскільки адресат не отримує відповіді на своє запитання «Чому парламент не має своєї позиції?». Адресат звинувачує адресанта в тому, що вона говорить не по суті, та характеризує стиль спілкування як її політичний стиль. Комуніканти не приходять до згоди, тому зазнають комунікативної невдачі.

Отже, у здійсненні успішного комунікативного акту важливу роль відіграє принцип кооперації. Вищенаведені приклади ілюструють наявність комунікативних девіацій у мовленні політиків саме через порушення максим успішного спілкування Г.П. Грайса. Ці порушення роблять висловлення неефективними і створюють певні перешкоди у досягненні комунікативної мети, а отже, і успішного перебігу інтеракції.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі інших типів комунікативних девіацій, пов'язаних з порушенням прагматичних складників інтеракції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф.С. Бацевич. — К. : Видавничий центр «Академія», 2004. — 344 с. — (Серія «Альма-матер»).
2. Грайс Г.П. Логика и речевое общение [Текст, пер. с англ.] / Г.П. Грайс // Грайс Г.П. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. — М. : Прогресс, 1985. — С. 217–237.
3. Кадлубович Т. Співвідношення понять політичного дискурсу та політичної комунікації / Т. Кадлубович // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2010. — № 1. — С. 192–199.
4. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О.В. Яшенкова. — К. : ВЦ «Академія», 2010. — 312 с. — (Серія «Альма-матер»).
5. Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. — Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1998. — 302 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. Свобода слова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://svobodaslova.ictv.ua/rus/catalog/2014-10-06/text752.html>
7. Свобода слова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://svobodaslova.ictv.ua/rus/catalog/2015-03-02/text792.html>
8. Свобода слова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://svobodaslova.ictv.ua/rus/catalog/2007-06-08/text168.html>
9. Свобода слова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://svobodaslova.ictv.ua/ukr/catalog/2008-09-08/text264.html>